

↳ Kardos
Tünde

Bátran a gyávaságról

(Koltai
Tamás:
Színház-
paradoxon.
Corvina
Kiadó,
2010)

„A paradoxon az ellentmondás ellentéte. Az ellentmondás mindig zsákutca, de a paradoxon nem az, ugyanis valahányszor elismerjük az egyik oldal igazát, azon kapjuk magunkat, hogy a másik oldalnak is igazat kell adnunk.”
(Stewart Brand)

„A színház mindig tele volt, s tele is van paradoxonokkal.”
(Kárpáti Aurél)

„Az író szerepe meglehetősen nagyralátó szerep: azé az emberé, ki hivatottnak érzi magát a közönség kioktatására. Hát a kritikusé? Az ennél is jóval nagyralátóbb szerep: azé az emberé, aki hivatottnak érzi magát azt kioktatni, aki hivatottnak érzi magát a közönséget kioktatni.”
(Denis Diderot: *A drámaköltészetéről*)

Mint amikor a közvetítés szünetében harmadosztályú magyar futballcsapatok elfuserált edzői „szakértik meg” a BL-döntőt, olyannak érzem most magam.

Koltai Tamás legújabb könyvéről írni ugyanis azon túl, hogy megtiszteltetés, komoly lelkiismereti dilemma is. Hogy jövök én ahhoz, hogy recenziót írjak róla? A könyv esetleges hibáit, nekem kevésbé tetsző részleteit is „recenzeáljam”? Vagy hallgassam el a nem-tetszésem, és csak dicsérjem a dicséretre méltó szerzőt, szövegét és a kiadót? A könyvismertetés kényelmes pozícióját felvéve feledkezek meg a bírálatról? Legyek én is gyáva? Mint ahogyan úgy

általában gyáva a magyar színház Koltai Tamás szerint?

Félműveltnek és műkedvelőnek érzem ugyanis magam, ha a (nagy a-val) Koltaival beszélgetek. Neki, aki negyven éve a magyar színikritika egyik legmeghatározóbb alakja, aki majd minden este színházi előadást néz, és nem csak Magyarországon, ráadásul még véleménye is van a látottakról, mely véleményét utolérhetetlenül élvezetes stílusban tudja megfogalmazni, ezért

aztán közel harminc kötet és megszámlálhatatlanul sok kritika szerzője, és igen, akivel szemben rendkívül elfogult vagyok, szóval neki nincs szüksége rá, hogy bármit is hozzáfűzzek legfrissebb könyvéhez. Nem is várja el. Akad neki jobb dolga.

Most például biztos valamelyik hazai vagy külföldi színházi fesztiválon „gyűjti be” legfrissebb előadásélményeit, és olvas, és ír, mert mondjuk hirtelen eszébe jutott egy gondolat, ne adj’ isten egy egész könyvnyi, mint a *Színházparadoxon* esetében, amit úszás közben írt meg fejben. Legalábbis ezt állítja, és csak nevetve legyintene most a görcsömrre, hogy még mindig nem írtam egy sort sem a könyvről.

Na jó. Akkor legfeljebb mint gyakorló olvasó nyilatkozom. Legfeljebb mint színházakban kétbalkezeskedő mindenes. Mint kezdő dramaturg. Mint aki éppen befejezte ezt a Denis Diderotól ihletett, fiktív beszélgetéseket tartalmazó könyvet, gondol róla valamit, és most megírja. Jó, legyen.

Diderot *Színészparadoxon*ából vétetett a cím és a dialógus-technika, a „Mestert” idézi a könnyedség és a szabad gondolkodás, az unalmas konvenciók és lusta sablonok elleni lázadás.

A magyar színház közelmúltjával foglalkozó ötven beszélgetés, mely nem más, mint – ahogy Koltai legtöbb kötete – előzőleg már különböző lapokban publikált írások gyűjteménye. Négy színházi évad kronologikus elemzése és kritikája.

Két figura, akik színházról beszélgetnek.

Kétség nem fér hozzá, ketten egyek: Koltai Tamás. Aki visszabeszél, ellentmond vagy éppen helyesel saját magának, bizonyos Első és Második vitázó bőrébe bújva.

És hogy a párbeszédből vita váljék, hol szkeptikus, hol naiv, hol cinikus, hol provokatív beszélővé kell válnia. Ha úgy tetszik: színészkednie kell. Átlényegülnie. Koltai Tamás tehát szerepeket játszva esztétizál.

Színész-kritikus. Ami látszólagos ellentmondás. Paradoxon. Ahogy minden, ami a színházzal kapcsolatos. Paradoxon nélkül képtelenség színházról gondolkodni. Ezért beszélgetni sem lehet nélküle. Színházról beszélgetni különben is annyit tesz, mint előbb vagy utóbb (inkább előbb) vitába bocsátkozni. Mert polémiába ágyazódnak a szavak, valahányszor egy színházi jelenségről, előadásról, vagy színésről nyilatkozunk. A szavak, melyek önmaguk paradoxonjai. Egyszerre jelentenek jót és rosszat, igent és nemet, tetsziket és nem tetsziket. Ellentmondások oldódnak fel és egyértelműségek kérdőjeleződnek meg, igazságokról derül ki pillanatok alatt, hogy csupán szépen megfogalmazott hazugságok.

Koltai Tamás beszélget.

Akkor, amikor már nem sokan állnak szóba vele. Akkor, amikor sokan már egymással se nagyon állnak szóba. Akkor, amikor a színházi döntnökök dühöngenek, kirekesztenek, acsarkodnak, követelőznek, jön egy művelt kritikus, aki közérthetően, elegáns modorban társalog. Üriemberként (régivágású úriemberként) vitatkozik, meghallgatva a másikat, esetleg urambocsá’ elfogadva a másik véleményét. (Fehér holló. Paradoxon?)

A *Színházparadoxon*ban rendezések és darabok, színházpolitikai melléfogások, igazgatói kinevezések és leváltá-

sok, művészszínház kontra szórakoztató színház buta szétválasztása, előadó-művészeti törvény, színházi fesztiválok, a színikritika helyzete, egy színészgyénység pályafutása, a művészi cenzúra léte vagy nemléte, hagyomány és újítás mind-mind létkérdésként fogalmazódik meg Koltai fiktív vitái során. És egy országban, ahol évente négymillió színházjegyet adnak el, joggal hihetjük, hogy nemcsak az ő személyes és szakmai létkérdéseiről van szó.

A kötet borítójára James Deitz *Dream, Dream* című festménye került. Fehér maszk tükröződik egy áttetsző kockában.

„Első vitázó: Nem hiába mondják, hogy a színház tükör. Látszik benne Magyarország.”

Amilyen az ország, olyan a színház. Amilyen a színház, olyan az ország. Koltai Tamás a színházon keresztül életbevágó, valós társadalmi-politikai problémákról értekezik. Következetesen ugyanezt várja el a mai magyar színházról is. Még az úgynevezett szórakoztató színházról is, mely a legtöbb esetben egy rosszul értelmezett népszínházfogalomra hivatkozva ontja magából az értéktelent, a színvonalalant, a gagyit. A *Színházparadoxon* számonkéri a mai magyar színházról a *hic et nuncot*, a valószínűságra való reflektálást, vagy legalább egy épkezláb gondolatot. Kárhóztatja a mindenkori struktúrát, mely leginkább felelős a magyar színház benuhátságáért, a politikát, mely sorozatosan rossz kultúrpolitikai döntéseket hoz, és a szakmát, mely mindezt szórtanul és gyáván tűri, és ha érdekei úgy kívánják, még támogatja is.

„Első vitázó: Mintha nem ismerné a színházi szakmát. Nyíltan véleményt vállalni személyekről? Még esztétikáról sem.”

Koltai nevének nevezi a dolgokat és néven nevezi a botcsinálta színházcsinálókat, és nem érdekli, kit sértenek a szavai, vagy éppen kinek jöhet jól valamely kijelentése. Konkrét, lesújtó példákön keresztül mutatja be a magyar színház gyávaságát, és hoz fel ellenpéldákat a nem is olyan távoli külföldről. Teszi mindezt nagy adag humorral és öniróniával. A *Színház* című havilapról – melynek főszerkesztője – például lazán megjegyzi, hogy senki nem olvassa. (Természetesen az egyik fiktív vitázó szájába adva a mondatot.)

A *Színházparadoxont* se biztos, hogy sokan fogják kézbe venni. Pedig élvezetes olvasmány. És nemcsak annak, aki képben van a könyvben tárgyalt négy évad előadásterméséről, és nemcsak annak, aki otthon van a színházelméletek útvesztőjében, és nemcsak a szakmának. Lám, még én is értettem.

Mégis egy helyenként bújtatva, de jobbára mégiscsak esztétikai kérdésekkel foglalkozó könyv miért nem szép?

A *Színházparadoxon* – a borítót leszámítva – csúnya. Keskenyebbél is keskenyebb margók, sűrűn szedett sorok, következőképpen áttekinthetetlen oldalak teszik nehézkessé az olvasást. Ha vitába szállna most velem egy fiktív vitapartner, biztosan felemlengetné az igényes könyvkiadás anyagi vonatát, de bocsánat: nem lehet pénzkérdés, hogy egy lebilincselő olvasmány során az ember (lányának) szemét vezessék a sorok.

És bizonyára nem anyagi okok miatt töri meg az egyébként

élvezetes polémiát a viszonylag sok és hosszú szó szerinti szövegismétlődés sem. Az eredetileg különálló, hosszabb-rövidebb időközönként publikált cikkek természetéből adódóan gyakoriak a visszautalások előző beszélgetésekre, amik viszont így, közvetlenül egymás után feleslegesen akasztják meg a folyamatos olvasást.

Valójában persze kukacoskodás részemről ezen szerkesztői vagy tördelői hibák (biztosan ők is, mint mi a színházban, egymásra mutogatnak) felemlengetése, hiszen a *Színházparadoxon* lényegén nem változtatnak a formai hiányosságok. Még az sem, hogy bizony jó pár mondat végéről lemaradt a pont. Sőt szimbolikusnak érzem ezt a bizonyára nyomdai hibát. (a nyomdászok vajon kire mutogatnak?) Mert nincs még minden kibeszélve. Mert vannak itt még lejátszatlan meccsek (hogy ezt a recenziófélet indító futballpéldát lekerekítve lássam).

Nem teheti még ki a pontot Koltai. Jó pár színházi (ál)botrány, igazgatói kinevezés vagy épp igazgatói kinevezés visszavonása, sikerült és kevésbé sikerült színházi előadás és darab, abnormális színházi jelenség várja Koltai Tamástól a reflektálást.

Ahogy csak ő tudja megtenni. Higgadt hévvel, laza komolysággal, és zárkózott bátorsággal (ez utóbbi, Koltaira nézve talán nem is paradoxon). Mert ő megteheti.

Mert belőle nem csinált gyávát az öntudat.

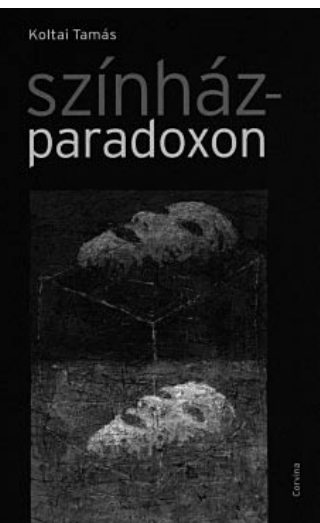
↳ Fandl
Ferenc

Hamlet visszanéz

(Sándor
Iván –
Féner
Tamás:
Hamlet
visszanéz –
Gábor
Miklós
arcai,
szerepei.
Tiszatáj,
2010)

„Nem vált meg téged, amit mások írtak, akikhez rettegésedben fohászkodsz, ők nem te vagy, mély labirintusához láncolva saját bolyongásaidnak.[...] Anyagod az idő, a szakadatlan. Az vagy, ami ő, minden pillanatban.”
(J. L. Borges)

Hamlet visszanéz. Beszédes cím, nem is tudom, illő- e elpazarolni egy életrajzi írás kedvéért. Nem is szeretek életrajzot olvasni. Nehéz műfaj. Ha objektív a szerző, akkor unalmas, ha szub-

jektív, akkor meg nem igaz. Mégis: ha Hamlet szemével Gábor Miklós néz vissza, feltétlenül megér egy próbát. Mérheterlenül tisztelem őt. A nagyapám halálhírén nem sírtam. Az övén igen. Soha nem láttam élőben, még csak az utcán sem, mégis megváltoztatta a színházról való gondolkodásomat. Nézzük csak, Sándor Iván. Számtalan színházi kritika szerzője, ismert publicista. Jó tollú szerző. Még egy érv az olvasás mellett. Kinyitom, nem is életrajz, „színházi regény” mondja a bevezetőben. Újabb jó pont. A színház még érdek. Eldölt. Olvasok. Illetve nem. Később. Nem tudok szabadulni a címlaptól. Gábor Miklós mint Hamlet. Természetesen. Úgy értem, nem egy Hamletet játszó színészt látok. Hanem Hamletet magát. *Természetesen.*

Elidőzők a képen kicsit, egyszer csak előpattan egy emlék. Mintegy 20 esztendővel ezelőtt, amikor első tétova lépéseimet tettem színészi pályám eleje előtt, Zalaegerszegen, a színházban. Mit tudtam én akkor, hogy ott született Gábor Miklós. Mit tudtam én, hogy játszott is ott, mit tudtam én, ki az a Ruszt József. Fiatal voltam, tájékozatlan, csak azt tudtam, hogy ehhez az egészhez nekem valami közöm van. Illetve csak lesz, de nagyon, nagyon tehetséges vagyok – gondolom én –, kíváncsi lennék, mit lehet még „megtanulni” a színészettről. Barangolok a színházban, pár napja lettem tanodás, szívok magamba minden illatot, érzést, impulzust.

Megyek folyosóról folyosóra, egyszer csak valami megállít. Hosszú másodpercekig nem értem, miért álltam meg, aztán a szemem megtalál egy képet a falon. Gábor Miklós mint Lucifer. Rendezte Ruszt. Robert Frost azt írja a *Nem választott út* című versében: „Kettévált az út az erdőben és én – / én arra mentem, ahol ritkábban jár utazó, / És ez mindent megváltoztatott.” Nekem az a pillanat, az a kép volt a válaszut. Lucifer kalapban van, sálja hanyagul keresztbevágva a nyakán. Néz

egy fiatal srácot, talán annyi lehet a képen, mint én vagyok most. Illetve akkor. Szalma Tamás mint Ádám, ahogy később kiderült. Lucifer szeme hideg, mégis kedves... és valahogy azt érzem, hogy nekem szól az a kisfiús félmosoly, ami a szája sarkán lehetfinoman átsuhan. Igen, átsuhan, mert biztos vagyok benne, hogy csak *azóta* mosolyog, amióta nézem. Kikacsint rám – esküszöm, hogy láttam –, és azt mondja: „Állj csak meg fiam, nézd ezt a hülyét, mi fogalma van ennek a világról... Beszél hozzám a fényképről, látom, mit gondol, tudom, mit akar ez elhiteni velem... és el is hiszem, annak rendje-módja szerint.” Megbűvölten állok, nézem, nem is tudom, mióta. Barátságos hangra rezzenek össze: Jimmy, a színházi titkár, becsületes nevén

Boncz Barnabás (úristen, most ment el pár hete) mosolyogva szólítja meg az újdonsült stúdióst: „Híres kép! Állítólag mindenki megáll előtte, aki először látja. Képzeld, milyen lehetett élőben! Öregem, nem semmi!”, majd vidáman viharzik tovább. Rám szakadt az ég. Akkor, ott, abban a pillanatban rájöttem, hogy semmit nem tudok a színészettről.

Eltelt azóta húsz év, de máig nem tudok szabadulni ettől az érzéstől. Tudom, egyre kevesebb időm van arra, hogy rátaláljak a lényegre: arra, amit azon a képen láttam. Sokat beszélnek mostanában modern színjátszásról. De könyörgöm, van-e ennél modernebb? Egy fakuló fénykép róla a falon elég volt ahhoz, hogy egy pillanatra része legyek a 10 évvel ezelőtti előadásnak. Csak rá kellett nézmem, és máig úgy érzem, igazi emlékeim vannak róla. Ehhez – csodálatos módon – nem kellett semmi az égvilágon, csak egy kalap. Meg egy sál. Meg nyilván Ruszt. Meg egy színész. Mert ez mind nem ér semmit Gábor Miklós nélkül. Húsz év alatt sokszor elképzelttem magam Hamletnek, Jágónak, Lucifernek, aztán megrettentem, mert mi van, ha nem lesz olyan? Aztán megnyugodtam: nyugi, hát az Gábor Miklós, ez meg te vagy. Aztán vitakoztam: igen, de érdemes-e másként? Persze, hogy nem, mondom, és küzdök tovább. Meghatározó élmény, azt hiszem, erre mondják. Eszembe jutnak a cigarettafüstös éjszakák, ahol kollégákkal órákat beszélgetünk, tépelődünk a színészettről, a színházról, tudni véljük, mi a baj, már-már megfejtünk mindent és megtaláljuk a megoldást, amikor bevilan újra ez a kép, Gábor Miklós, mint kisördög ráül a vállamra, odacsippenti azt a kisfiús mosolyt: „No, hogy állsz, öreg?”, én meg mindig rájövök, hol az igazi hiba. Ekkor elmegy a kedvem az egész vitától, felhajtom az utolsó fél pohár sört, és hazamegyek. Kedvetlenül lefekszem, forgolódom, feleségem félálomban konstatálja, hogy megint „szakmáztunk”, aztán elalszom. Csak reménykedem, hogy reggel új erővel ébredek. Néha eszembe jut egy idézet: „Ha békét akarsz, magadban kutass előbb. Könnyebb a lábadat védeni egy szandállal, mint szőnyeggel borítani az egész világot.” Sosem hagyott nyugodni a kérdés: mi volt Gábor Miklós szandálja?! A tehetsége? Az elhivatottsága? A hite? Olvasom Sándor Iván könyvét. Az mondja: neki sem volt. Nem volt szandálja, csak okosabb volt nálunk: rögtön tudta, hol nézelődjön, ha megnyugvást akar. Minden idők legjobb magyar Hamletje, akinek alakítását Lawrence Olivier-hez hasonlítják, a számtalan egekbe emelő kritika dacára mégis azt írja: „Van a Hamletben valami, amit nem értem el...” Nem mások tették lehetetlenné, nem rosszul rendezték, nem a kollégák rosszak, vagy a nézők nem értik. Egyszerűen úgy érzi: hibázik. De mer hibázni. Bátor. Dolgozik még rajta. Az egész színházi szakma a lába előtt hever, ő még finomítana. Elismerést akar. Játsszik. Ír. Vágyik a jó szóra. Tépelődik. Barátságokat köt. Ellenségeket szerez. Csodál. Csodálják. Szeret. Szeretik. Ember. Olvasok tovább. Róla és tőle. Akarom a titkot. A „nagyágyú” titkát, a „zseniét”. Sok mindent eddig is tudtam róla, nincs sok új, mégis valahogy ez egy másik Gábor. Nem a „mosolygós”. Kezdek rájönni, mennyi küzdelem, munka, csalódás és hit van amögött a bizonyos

kisfiús mosoly mögött. Végiggondolva, mit tett ő a magyar színházért, színjátszásért, hirtelen nem is tudok mit mondani. Nem tett ő semmi különöset, egyszerűen csak *volt*. Ez minden. De ez MINDEN. Amikor becsukom a könyvet, rájövök: nincs is titok. Ember volt ő is. Csak éppen különleges ember. Művész. Igazi.

Sándor Iván segít. Kinyitja az ajtókat, leporolja a gondolatokat. Segít elvonatkoztatni a *Valahol Európában* bandavezétől, keveset enged ugyan látni IV. Henrikből, vagy épp III. Richárdból, de szerencsére mindenén átlátszik Gábor Miklós. Falom a betűket – a képekről nem is beszélve. Féner Tamás hihetetlen érzékenységgel örökíti meg Gábor Miklós legfinomabb rezdüléseit, színház történeti pillanatok dokumentálva ezzel. Gábor minden képen él. Sándor Iván és Féner Tamás kitűnően

en vezet végig a „gábori” világon. A *Hamlet visszanéz* annyira szubjektív, amennyire kell. Sokáig nem értem, mi az, ami picit zavar. Aztán rájövök: igazából nem Gábor Miklós emlékezik, sokkal inkább a szerző „néz vissza”. Hamar túteszem magam a problémán, lendületes stílusa igazán élvezetessé teszi a könyvet. Sándor Iván is tiszteli Gábor Miklóst. Diszkrét távolságtartással tárja elénk a vívódó művészt, nem játssza a „hű, de nagy barátok voltunk” című játékot, amit annyi más életrajzíró eljátszott már. Az önmagával örökké elégedetlen, igazi színészt mutatja be, aki élni tudja ugyan a szerep életét, de nem röstelli leírni, ha nem ért vele egyet. Aki kíméletlen racionalitással, mégis szinte utolérhetetlen szenvedéllyel él, játszik és ír. Sándor Iván meg mindezt elmeséli nekünk. Szépen, tisztán, egyszerűen.

